

psychiatrie (R. Franck) en de interventie van het O.M. in de verdediging van de rechten van de gecolloceerden (F. Poelman) aan bod.

Daarnaast bevat het boek een aantal uitvoerige artikelen, die tot doel hebben de lezer wegwijs te maken in de juridische reglementering en rechtspraak inzake een aantal aspecten. Zo behandelt R. Meert van de Put het medisch attest, de relaties tussen patiënt en verzorger en de verantwoordelijkheid van de instelling (cf. persoonlijke integriteit, toegang tot het medisch dossier, beroepsgeheim,...). G. Benoit van zijn kant gaat in op de collocatie en het huisarrest en het desbetreffend rechterlijk handelen en optreden van de vrederechters. De omstandigste bijdrage, van de hand van G. Rommel, wordt gewijd aan een uiterst belangrijk aspect dat in het verleden nogal werd onderbelicht: de juridische handelingsbekwaamheid van zieken en geestelijk gestoorde patiënten. Niet alleen de diverse statuten van handelingsonbekwaamheid worden hier nauwkeurig uiteengezet, maar tevens de desbetreffende gerechtelijke procedures en de gevolgen op het vlak van patrimoniale, familiale en politieke rechten.

Alles bij elkaar een boek dus dat op een boeiende manier tegemoet komt aan een leemte in de markt.

J. Vervaele

Tak, P. en Van Kalmthout, A., 'Dienstverlening en sanctiestelsels, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Frankrijk en Duitsland, Den Haag, Ministerie van Justitie, 1985, 237 p., fl. 42, 50.

Deze studie is geschreven in opdracht van het Nederlandse Ministerie van Justitie ter voorbereiding van een wetsontwerp op de sanctie van onbetaalde arbeid. Na een korte inleiding (p. 1-5) wordt achtereenvolgens de dienstverlening te Denemarken, Zweden, Noorwegen, Frankrijk en Duitsland behandeld. Bij de bespreking van elk land wordt eerst een inleiding gegeven, waarin een kort overzicht van de bestaande strafrechtelijke sancties wordt geboden. Vervolgens wordt in een eerste hoofdstuk de invoering van de dienstverlening als sanctie in het betrokken land historisch gesitueerd. Een tweede hoofdstuk is meestal aan het juridisch kader van de dienstverlening gewijd (toepassingsvoorwaarden e.d.) en het derde hoofdstuk gaat dan dieper in op de toepassing van de dienstverlening in de praktijk.

Uit het woord vooraf blijkt dat de auteurs na het afsluiten van het literatuuronderzoek in de eerste helft van 1984, in de betrokken landen deskundigen in zake dienstverlening hebben bezocht en hun interviews hebben afgenomen. De waarde van het onderzoek van Tak en Van Kalmthout is vooral dat men voor de besproken landen niet slechts de wettelijke regeling van de dienstverlening — zo deze bestaat — weergeeft, maar ook veel aandacht besteedt aan de toepassing daarvan in de praktijk. Het spreekt voor zich dat deze informatie met voorzichtigheid benaderd dient te worden, daar de toepassing van de dienstverlening als alternatieve sanctie nog te jong is om op grond van deze korte ervaring definitieve conclusies te kunnen opleveren.

Van de behandelde Scandinavische landen (Denemarken, Zweden en Noorwegen) boeit het verhaal over Zweden in het bijzonder, daar in dat land, als enige

van alle besproken landen, de dienstverlening als alternatief voor de vrijheidsstraf min of meer definitief van de hand werd gewezen. Het waren vooral praktische bezwaren die tot de afwijzing van de dienstverlening in Zweden hebben geleid. Al het beschikbare werk zou reeds worden uitgevoerd door daarvoor opgeleide beroepskrachten en men meende dat veroordeelden vaak de voor dat werk noodzakelijke opleiding missen (p. 55). Ook werd geargumenteed dat er geen bewijs is dat de recidive-cijfers bij de toepassing van de dienstverlening lager zijn dan na het ondergaan van een vrijheidsstraf. Ten slotte werd het gebruik van vrijwilligers voor het vinden van passende werkzaamheden ongunstig geacht voor de noodzakelijke continuïteit en eenheid van uitvoering bij de dienstverlening. Staatsinstellingen verklaarden trouwens slechts een voldoende aantal dienstverleningsprojecten te kunnen aanbieden bij een aanzienlijke financiële bijdrage van de overheid (p. 57).

De Zweedse commissie 'Frivårdskommitté' heeft ook enkele principiële bezwaren tegen de dienstverlening. Zo rees o.m. de vraag of het uitvoeren van het werk wel als een sanctie kan worden gezien, daar tewerkstelling eerder als een voorrecht kan worden beschouwd. Bovendien zou gedwongen dienstverlening tegen artikel 4 E.V.R.M. kunnen indruisen. Het resultaat was dat deze commissie tot de conclusie kwam dat de dienstverlening niet in het Zweeds sanctiestelsel diende te worden opgenomen.

De auteurs besteden veel aandacht aan de dienstverlening in Frankrijk, die op p. 125-167 wordt behandeld. In een korte inleiding wordt het Franse sanctiestelsel samengevat weergegeven. In een tweede hoofdstuk 'Experimenten en Wetsontwerp' bespreekt men de experimenten met dienstverlening die reeds vanaf het begin van de jaren tachtig plaatsvonden. Ook wordt de parlementaire voorbereiding van de wet die uiteindelijk de 'travail d'intérêt général' per 1 januari 1984 in het Franse sanctiestelsel invoerde besproken. In deze samenvatting van de parlementaire besprekingen kan men lezen welke argumenten hebben doorgewogen om de dienstverlening in Frankrijk toch in te voeren (p. 143-148). Zo werd o.m. voorgehouden dat de ervaring had geleerd dat de recidive-cijfers lager waren bij veroordeelden die een dienstverlening opgelegd kregen en dat dienstverlening ook de overbevolking in de Franse gevangenissen kon terugdringen. Het argument van de toch al grote werkloosheid werd weerlegd door de bewering dat dienstverlening niet in de plaats van betaald werk zou komen, maar alleen zou betekenen dat werk waarvoor geen geld is, maar dat toch gedaan zou moeten worden, nu kan worden uitgevoerd.

Het derde hoofdstuk van 'Frankrijk' behandelt het juridisch kader en de praktijk van de dienstverlening. In Frankrijk kan de 'travail d'intérêt général' niet alleen als bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke veroordeling worden opgelegd, maar ook als hoofdstraf. De oplegging van de dienstverlening als hoofdstraf is aan bepaalde beperkende voorwaarden gebonden, die o.m. verband houden met de wettelijk voorgeschreven sanctie voor het misdrijf en eventuele vroegere veroordelingen. Voor het opleggen van de dienstverlening als voorwaarde bij een voorwaardelijke veroordeling worden deze eisen niet gesteld, zodat dienstverlening ook kan worden toegepast bij zwaardere delicten waarvoor gewoonlijk lange gevangenisstraffen worden opgelegd (p. 151). Bij niet naleving van de voorwaarden van een dienstverlening opgelegd in het kader van

een voorwaardelijke veroordeling, kan de rechtbank deze gunstmaatregel geheel of gedeeltelijk herroepen. De niet nakoming van de voorwaarden van de dienstverlening die werd opgelegd als hoofdstraf is evenwel een nieuw strafbaar feit dat met vrijheidsstraf wordt bedreigd. Daar de straftoemeting in dit geval geen rekening houdt met het oorspronkelijk gepleegde feit, wijzen de auteurs er terecht op dat het aanvaarden van de dienstverlening als hoofdstraf voor de veroordeelde een risico inhoudt. Hij kan immers bij niet naleving van de voorwaarden een vrijheidsstraf opgelegd krijgen die aanmerkelijk zwaarder is dan de straf die ooit voor het oorspronkelijk feit zou zijn uitgesproken (p. 152-153).

Wederom besteden de auteurs grote aandacht aan de praktische toepassing en uitvoering van de dienstverlening. Zo blijkt soms nog te weinig coördinatie te bestaan tussen de zittingsmagistraat die de dienstverlening oplegt en de 'juge de l'application des peines', die de modaliteiten van de uitvoering van de dienstverlening vaststelt. Als gevolg van dit gebrek aan samenwerking werden soms dienstverleningen opgelegd die niet konden worden uitgevoerd bij gebrek aan geschikte projecten. Het aantal beschikbare plaatsen blijkt overigens over het algemeen laag te zijn, hoewel de door Tak en Van Kalmthout gegeven data ondertussen verouderd zijn. Zo waren in het gehele rechtsgebied van de Tribunal de Grande Instance de Paris op 1 november 1984 slechts 175 projectplaatsen beschikbaar (p. 155). Daar deze cijfers dateren van kort na de wettelijke invoering van de dienstverlening, kan worden aangenomen dat deze thans hoger liggen. Interessant is ook dat het aantal mislukte dienstverleningen in de periode van 1 januari-1 september 1984 slechts rond 1 % lag.

Het laatste deel is aan de dienstverlening in de Duitse Bondsrepubliek gewijd. Bij de herziening van het Strafwetboek dat in 1975 resulteerde in de invoering van een nieuw Algemeen Deel werd de dienstverlening als mogelijke alternatieve sanctie in de discussie betrokken. De invoering ervan als zelfstandige hoofdsanctie werd echter van de hand gewezen. Wel heeft de dienstverlening zijn intrede gedaan in de Duitse straftoemetingspraktijk als voorwaarde bij de voorwaardelijke veroordeling.

In een uitgebreide inleiding bespreken de auteurs eerst het vigerende Duitse sanctiestelsel en passeren alle sanctiemodaliteiten waarin de dienstverlening een rol kan spelen de revue. Dit zijn: de voorwaardelijke veroordeling (art. 56 Sw.); de vermaning met voorwaardelijk uitstel van de strafoplegging (art. 59 Sw.); de voorwaardelijke invrijheidstelling (art. 57 Sw.) en het voorwaardelijk afzien van vervolging of voorwaardelijk sepot (art. 153 a Sv.).

Het wettelijk kader van de dienstverlening wordt meer in detail besproken in hoofdstuk II (p. 195-211). Opvallend is dat thans nog grote verschillen tussen de deelstaten bestaan. Men berekent het aantal uren te presteren dienstverlening in principe op basis van de geldstraf die de rechter op basis van het dagboetenstelsel zou moeten opleggen (voor een bespreking van het dagboetenstelsel, zie: Wijffels, A., *Inkomensderving als geldstraf*, Antwerpen, Kluwer, 1983). Nu blijkt dat een gemiddelde dagboete van 900 DM (30 dageenheden van 30 DM) in Hamburg wordt vervangen door 90 uur, in de deelstaat Hessen door 180 uur en in Berlijn door 240 uur dienstverlening.

Interessant is dat men in de Duitse juridische literatuur blijkbaar ook aandacht heeft besteed aan strafrechtsdogmatische problemen rond de dienstverle-

ning. Zo rees de vraag of het opleggen van een dienstverlening, als een sanctie waarvan de wetgever niet de precieze inhoud en omvang heeft bepaald, in overeenstemming is met het grondwettelijk 'Bestimmtheitsgebot' (art. 103 Grundgesetz). Een algemene 'Generalklausel' waarbij de 'Gemeinnützige Leistungen' in een open formulering gegoten zijn, die de rechter geen concreet aanknopingspunt biedt, is volgens de meeste auteurs 'verfassungswidrig'. Zo rees ook de vraag of het opleggen van dienstverlening zonder instemming van de verdachte in strijd was met het grondwettelijk verbod tot dwangarbeid (art. 12 Grundgesetz). Daarover blijken de auteurs verdeeld te zijn.

Het laatste deel van het tweede hoofdstuk besteedt aandacht aan praktische problemen zoals sociale verzekering en wettelijke aansprakelijkheid van de dienstverlener. Ook wordt de vraag besproken wat het maximaal aantal uren dienstverlening per week zou mogen zijn. Het deel 'Duitsland' wordt eveneens afgesloten met een hoofdstuk III dat handelt over de dienstverlening in de praktijk.

Het verrast enigszins dat de auteurs, na deze verticale vergelijking van de dienstverlening in vijf rechtsstelsels, hun werk niet besluiten met een samenvatting waarin een rechtsvergelijkend overzicht van de bevindingen zou kunnen worden gegeven, met eventueel enkele conclusies voor andere landen die zouden overwegen de dienstverlening in te voeren. Deze samenvattende bemerkingen zijn, om onduidelijke redenen, in de inleiding voorin het werk opgenomen. Merkwaardig is in dat verband dat op p. 3 wordt geschreven: 'In geen van de experimenteer- of wettelijke regelingen is echter de toepassing van de dienstverlening beperkt tot delicten met een bepaald strafmaximum'. In de volgende zin leest men dat alleen bij de dienstverlening in het kader van de voorwaardelijke veroordeling de maximale voorwaardelijk op te leggen vrijheidsstraf een rol speelt. Werd hier de op p. 151 besproken dienstverlening in Frankrijk, waar juist alleen het opleggen van de dienstverlening als hoofdstraf beperkt is tot de 'délits', over het hoofd gezien?

Volgens het woord vooraf van de auteurs was de meeste literatuur slechts beschikbaar in de taal van het besproken land. Een verdienste van dit werk is dus dat Nederlandse penalisten, die bijvoorbeeld geen Scandinavische talen passief zouden beheersen, via dit werk een overzicht krijgen van het sanctiestelsel en de discussie over de dienstverlening in die landen. Uit een uitgebreide bibliografie (p. 223-232) blijkt dat men inderdaad vele werken in de originele taal heeft gelezen en dat ook de parlementaire voorbereiding en verscheidene commissierapporten werden geraadpleegd. Wel blijkt dat de auteurs vaak vertrouwd hebben op de rechtsvergelijkende studies die door het Max Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht te Freiburg werden uitgegeven. Zo ziet men dat voor de beschrijving van de hoofdstraffen in Frankrijk uitsluitend naar Duitse bronnen wordt verwezen (p. 131, noot 8-9).

De auteurs hebben ongetwijfeld een belangrijke bijdrage geleverd aan de nog steeds actuele discussie over dienstverlening. Het werk heeft, zoals reeds werd vermeld, voornamelijk aandacht voor de praktijk van de dienstverlening. Een strafrechtsdogmatische bespreking van de dienstverlening als alternatieve sanctie zal men in het besproken werk daarom niet kunnen vinden. 'Dienstverlening

en sanctiestelsels' werd geschreven ter voorbereiding van een wetsontwerp op de dienstverlening in Nederland. Daar heeft het zijn diensten al bewezen, daar op 3 september 1987 een wetsvoorstel tot regeling van de dienstverlening werd ingediend, waarin expliciet naar de studie van Tak en Van Kalmthout werd verwezen onder de vermelding dat het wetsvoorstel in Nederland dankzij deze studie kon worden voorbereid tegen de achtergrond van de ervaringen die in andere Europese landen zijn opgedaan (Kamerstuk, 20074; zie ook de bespreking van dit wetsvoorstel in *N.J.B.*, 1987, 1049-1050 en in *R.W.*, 1987-88, 166-167).

Ook voor België is het besproken werk ongetwijfeld interessant. Reeds vaak werd over de dienstverlening als alternatieve sanctie geschreven (zie o.m. het verslag van de studiedag te Leuven op 21 november 1985: *Alternatieve sancties: een praktijkkijk*, Leuven, Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie, 130 p.) Bovendien is de discussie zeer actueel daar in de artikelen 225-230 van het Voorontwerp van Strafwetboek van R. Legros de 'Dienst ten bate van de gemeenschap' als alternatief voor de gevangenisstraf wordt voorgesteld. Dit lijkt trouwens één van de vernieuwingen van het voorontwerp te zijn, die zelfs door critici van Legros wordt toegejuicht (b.v. Desmet, A., 'Heeft ook bij ons het nieuwe strafrecht de wind in de zeilen? Kanttekeningen bij een nieuw voorontwerp van Strafwetboek', *R.W.*, 1986-87 (705), 726-732). Wel is de uitwerking van de dienstverlening in het Voorontwerp Legros eerder mager. Uit de anderhalve bladzijde die de Memorie van Toelichting aan de dienstverlening wijdt (p. 184-185) blijkt dat Legros zijn rechtsvergelijkend onderzoek voornamelijk gebaseerd heeft op de ervaringen in Frankrijk en Nederland. Terecht heeft Dupont er op gewezen dat in de literatuur genuanceerde kritieken op de dienstverlening zijn uitgebracht, terwijl Legros van deze problemen geen melding maakt (Dupont, L., 'Het voorontwerp van een nieuw Strafwetboek in België', *Delikt en Delinkwent*, 1986, (998), 1015). Het lijkt inderdaad aangewezen dat de kritiek op de dienstverlening in andere landen, zoals in Zweden, toch ook in België wordt gehoord vooraleer deze sanctiemodaliteit in België wordt ingevoerd. Indien men de ervaringen in het buitenland in de discussie wil betrekken kan ook voor België het werk van Tak en Van Kalmthout belangrijke diensten bewijzen.

Ten slotte dient nog te worden aangestipt dat de auteurs op verzoek van de Fondation Internationale de droit pénal et pénitentiaire een uitgebreidere studie over hetzelfde onderwerp uitvoeren, waarin ook de dienstverlening in Engeland, Portugal, Zwitserland, Spanje, Italië en Nederland zal worden besproken. Dit rapport zal in 1988 in het Engels worden gepubliceerd.

Michael Faure

Ten, C.L. 'Crime, Guilt and Punishment, a Philosophical Introduction', Oxford, Clarendon Press, 1987, 175 p., 1322 fr.

Dit boek is een compilatie van lessen gegeven aan de eerste jaarsstudenten filosofie aan de Monash University (U.S.A.).

De schrijver, Ten, richt zich echter niet alleen tot filosofiestudenten maar ook tot reeds gevormde filosofen en leken.

Achteraan in het boek vindt men een zorgvuldig geselecteerde bibliografie waaruit heel wat informatie kan worden geput omtrent filosofische strafrechts-